

באופנים מסוימים אפשר שחכמים מקילים יותר מר"א: לדעתם "יש בילה" ולכן כשנתן מעט מן התערובת במקום כלשהו – אנו בטוחים שמתנה זו באה מכל הקרבנות שנתערבו. בדעת ר"א נחלקו אמוראים, ולדעת רב אשי שיטתו ש"אין בילה". ממילא, כשיתן למעלה ולמטה לא יכשיר בכך גם את החטאת וגם את העולה: רק אם דם החטאת מרובה על העולה, ויתן למעלה יותר מכמות דם

העולה שבתערובת – אנו בטוחים שיצא ידי החטאת. הכשרת שני הקרבנות אפשרית רק בתערובת כוסות. גם בעניין "יש בילה" פסק הרמב"ם כחכמים, ונראה שכל הראשונים מודים בדבר. כשהדם נשפך לאמה – יש לעשות זאת לאחר הערב שמש (רש"י), ויש המתירים לעשות זאת מיד (שפת אמת).

מערכה קפט. דם הניתן במתנה אחת שנתערב בדם הניתן בשתי מתנות שהן ארבע (פ,א)

לו ר' יהושע: לא נאמר כל תגרע אלא כשהוא בעצמו. ועוד אמר ר' יהושע: כשנתת – עברת על כל תוסף ועשית מעשה בידך; כשלא נתת – עברת על כל תגרע ולא עשית מעשה בידך.

מהלך הדברים מעורר מספר שאלות, הן על ר' אליעזר והן על ר' יהושע: א. מהו טעם החילוק בין דם בתערובת לבין "כשהוא בעצמו"? ב. כיצד ר"א מקשה מבל תגרע ומתעלם מבל תוסיף? וכשתירץ על כל תוסף שאינו אלא כשהוא בעצמו – מדוע לא חשב שהוא הדין לבל תגרע, כתשובת ר' יהושע? ג. אם סבור ר' יהושע שלא נאמר כל תגרע אלא כשהוא בעצמו – מדוע לא סבר שהוא הדין לבל תוסיף, ולמה הקשה על ר"א "הרי הוא עובר על כל תוסף"? ואם כוונתו שגם בבל תוסיף הדין כך, והקשה תחילה לר"א רק כ"לשיטתך", הרי לכאורה צודק ר"א, שאם אין כאן איסור כל תגרע וכל תוסיף – עדיף לתת ארבע מאשר אחת, לצאת ידי שני הקרבנות! ד. האם מסקנת ר' יהושע "עברת על כל תגרע" מבטלת את דבריו הקודמים, שאין כל תגרע אלא כשהוא בעצמו?

בשאלות אלה עסקו ראשונים ואחרונים, ופירשו את המשנה ואת נקודת המחלוקת בין התנאים בדרכים שונות:

א. רש"י: גם בתערובת יש 'בל תוסיף', והקולא משום "רואין כאילו הם מים"

רש"י במשנה כותב: "ר' אליעזר אומר ינתנו במתן ארבע

המשנה דנה בדם קרבנות הניתנים למטה שנתערבו זה בזה, כאשר האחד טעון מתנה אחת (בכור מעשר ופסח), והשני טעון "ארבע", כלומר, שתי מתנות שהן ארבע¹ (עולה, שלמים ואשם). להלן נשתמש בדוגמאות של עולה ובכור, כפי שמופיע בגמרא. במקרה זה, אם נבחר לתת מהדם שתי מתנות שהן ארבע, כדין העולה – המתנה הנוספת מן הבכור איננה איסור עצמי (בניגוד לשינוי ממטה למעלה ולהיפך, שהוא "לאו הבא מכלל עשה"), שכן גם הקרן השניה ראויה לו. מכל מקום, זריקת דם מיותרת יש בה חשש איסור 'בל תוסיף', ככתוב: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרו לעשות, לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" (דברים יג,א)². מנגד, אם נבחר לנהוג בדם כדין בכור – החסרת מתנה אחת ממתנות העולה היא ביטול מצות עשה, וגם כרוכה בחשש "לא תגרע". על כך מופיע במשנה דיון עקרוני על גדרי 'בל תוסיף' ו'בל תגרע', ועל ההכרעה הראויה בין השיקולים הסותרים. לדיון זה השלכות על תחומים אחרים בהלכה, ולפיכך משנתנו נדונה בסוגיות מקבילות, בראש השנה (כח,ב) וערובין (ק,א).

בירור המשא ומתן בין רבי אליעזר לרבי יהושע

לדעת ר' אליעזר יש לתת מן התערובת שתי מתנות שהן ארבע, ואילו לדעת ר' יהושע יש לתת מתנה אחת בלבד³. לשון משנתנו: "אמר לו ר' אליעזר: הרי הוא עובר על כל תגרע! אמר לו ר' יהושע: הרי הוא עובר על כל תוסף! אמר לו ר' אליעזר: לא נאמר כל תוסף אלא כשהוא בעצמו. אמר

תגרעו ממנו" (דברים ד,ב), אולם בספרי נכתב איסור כל תוסף על הפסוק המאוחר יותר, וכן במשנה כאן "בל תוסיף" ולא "בל תוסיפו", וכן הובא ברמב"ם (ספר המצוות ל"ת שייג-שיד והל' ממרים ב,ט) וביראים (סי' שעא) ובסמ"ג (לאוין שד-שסה) ובחינוך (תנד-תנה). הרמב"ן (דברים יב,ל) מפרש על דרך הפשט, שהפסוק המאוחר עוסק בענייני המקדש והקרבנות דווקא (על פי הקשר הפרשה, עיין שם), ואולי משום כך הובא דווקא פסוק זה במשנתנו.

3. בתוס' (פ,ב ד"ה כל תוסף) נאמר שיתן את המתנה על הקרן באופן שהדם יהיה ניכר רק מצד אחד של זוית המזבח, ולא משני צידיה כדין הרגיל בעולה, כי הנתנה על שני הצדדים היא כל תוסף. בשפת אמת (פ,א) סובר שאין בכך איסור, וממילא עדיף כך, כדי שיתקן מה שאפשר. וראה לעיל מערכה צג, שדעת הרמב"ם שגם בדרך כלל דם הבכור ניתן בזוית המזבח, ופשיטא שאין בזה כל תוסף. על כל פנים, מלשון המשנה "מתן אחת" כניגוד ל"מתן ארבע" משמע שאין צורך לתת בקרן.

1. כך פירשו רש"י (ד"ה מתן ארבע ובראש השנה כח,ב ד"ה מתן ארבע) ותוס' (פ,ב ד"ה מתן ארבע), והרמב"ם (הל' פסוהמ"ק ב,יא), אלא שנראה מדבריו שאת "מתן ארבע במתן ארבע" פירש על חטאת, ואת "מתן אחת במתן ארבע" פירש על שתיים שהן ארבע, עיין בלחם משנה; ועיין גם בפירושו למשנה ובר"י (קורקוס). טעמו של דבר, שאם "ארבע" כפשוטו, חטאת, הרי על כך נחלקו ר"א וחכמים לעיל. בערובין (ק,א ד"ה ינתנו) פירש רש"י שמדובר על חטאת, ותמחו על כך (עיין חסדי דוד זבחים ח,י באריכות). ובתוספתא (ח,ט) מפורש: "חטאת יחיד שנתערבה זו בזו... וכן בתורות וכן בעולות וכן בשלמים – נותן ארבע מתנות מכל אחת ואחת", הרי שלשון "ארבע מתנות" יכולה להאמר גם על הניתנים שתיים שהן ארבע. פירוש נוסף המובא במאירי בראש השנה שם: מדובר בשתי חטאות שנתערבו, אחת שטרם ניתנו מתנותיה ושניה שכבר ניתנו ממנה ג' מתנות (ודחה פירוש זה, משום שהגמ' כאן מזכירה את הבכור).

2. קיים פסוק דומה קודם לכן: "לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא

תוסיף דבכור. ור' יהושע אומר נותנו במתנה אחת – כיון דקיימא לן כל הניתנין על מזבח החיצון שנתנן במתנה אחת כיפר, הכא דלא אפשר סמכינן עלה אפילו לכתחילה ולא עברינן אבל תוסיף, ואי משום בל תגרע דחטאת – כדקאמר טעמא, מוטב שיעקר בל תגרע מאליו, שהוא יושב ואינו עוקר הלאו בידיים, מעבור על בל תוסיף, שהוא עוקר בידיים. אף כאן כותב רש"י שר"א מודה שעקרונית שייך כאן בל תוסיף, אלא שכאן נימק את דעת ר"א אחרת, שהעשה דוחה לא תעשה⁶.

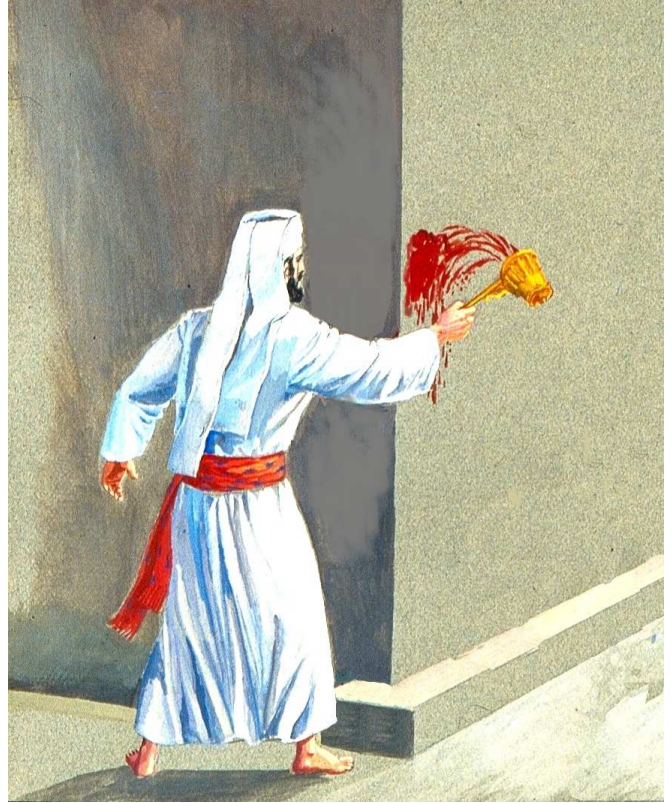
בשני המקומות רש"י אינו מסביר כלל את המשפט "אלא כשהוא בעצמו". נראה שלדעתו משפט זה לא בא לחדש הלכה כלשהי בגדרי מצות בל תוסיף ובל תגרע, ולומר שבאופנים מסוימים לא אמרה התורה כלל איסור בל תוסיף ובל תגרע; כוונת המשפט רק לומר שבנדון דידן, שיש לפנינו תערובת של שני קרבנות, קיימים שיקולים אחרים כנגד האיסור. וכן מובא בחק נתן בשם 'גליון של קלף': "אלא כשהוא בעצמו – פירוש, אבל עכשיו דאגב זריקת דם של מתן ד' הוא נורק הוי לשם מים וליכא משום בל תוסיף". עוד עולה מרש"י בערובין, שהמשפט השני בדברי ר' יהושע "ועשית מעשה בידך" בא לנמק ולהסביר את המשפט הקודם, ואיננו טיעון העומד בפני עצמו.

בכך נתיישבו הקשיים שפתחנו בהם: ר' אליעזר מזכיר רק את בל תגרע, כי לדעתו בל תוסיף לא שייך כאן, משום "רואיין". וכשתירץ על בל תוסיף שנאמר רק כשהוא בעצמו – כוונתו שבתערובת אין להתחשב באיסור זה, מאותו טעם של "רואיין", ואילו על בל תגרע לא שייך לומר זאת. מנגד, ר' יהושע אומר "כשהוא בעצמו" רק על בל תגרע, דהיינו שבתערובת יש להתחשב יותר בבל תוסיף מאשר בבל תגרע, משום שהוא מעשה בידיים.

בתוספתא (זבחים ח,י) נאמר: "...אמר רבי אליעזר: לא נאמר בל תוסיף אלא כשהוא בעצמו, ומוסיף אתה עליו כשהוא עם אחרים. אמר ר' יהושע: לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו, וגורע אתה הימנו כשהוא עם אחרים. אמר ר' אליעזר: עדיין דבר שקול, מי מכריע? אמר לו ר' יהושע: אני אכריע. כשאני עושה בידי – נמצאתי עובר על לא תעשה והרי הוא בידי; כשאני מניחה כמות שהוא –

6. נראה שרש"י נצרך לכך על פי הסוגיה שם, שמביאה את מחלוקת ר"א ור' יהושע כדוגמא לשאלה כללית של קום עשה לעומת שב ואל תעשה, ואם טעמו של ר"א משום "רואיין" – הרי אין מקום להתלבטות זו (עיין בקרן אורה שם, שהקשה מהגמ' שם על רש"י כאן). הסבר נוסף להבדל בין פירושי רש"י: לדעה בגמ' שמשנתנו עוסקת בתערובת כוסות – קשה להסביר את היתרו של ר"א "בעשה דוחה לא תעשה", שכן בשעה שעובר על הלאו של בל תוסיף הוא נותן מדם הבכור בלבד ואינו מקיים את העשה, והרי קיימא לן שאין עשה דוחה לא תעשה אלא כשהלאו נדחה בשעת קיום העשה ("בעידנא", שבת קלב,ב). וכך מדויקת לשון הגמ' פא"א: "בלול לא פליגי, כי פליגי בכוסות, לר"א אית ליה רואיין, לרבנן לית להו רואיין", שמשמע שמסברה זו שפליגי בכוסות מתחדשת הבנה שונה בטעם מחלוקתם, ו"רבנן" כולל את ר' יהושע בהמשך המשנה בדיון על בל תוסיף. אפשר, אם כן, שרש"י כאן כותב את הטעם 'רואיין' כדי ליישב את המשנה גם לשיטה "בכוסות פליגי", ואילו בערובין פירש לפי הדעה "בלול פליגי" (עיין שם ד"ה מתן ארבע), ולפיה אין הכרח בטעם "רואיין" (טהרת הקודש, ועיין חסדי דוד זבחים ח,י).

– ורואה אני את המתנות היתרות הניתנות מדם הבכור כאילו הן מים ואין זה בל תוסיף". ואילו ר' יהושע סובר: "במתנה אחת – משום בל תוסיף". פירוש הדברים: הכל מודים שעקרונית קיים כאן איסור בל תוסיף, אלא שר"א הולך לשיטתו בעניין "רואיין" ורק משום כך התיר זאת. כך משתמע גם מתוס' (ד"ה אמר לו ופא,א ד"ה מאי)⁴.

תערובת מתן אחת במתן ארבע. הכהן עומד בקרן הצפון מזרחית של המזבח, בה יש לתת את מתנת הדם הראשונה בעולה, ונחלקו רבי יהושע ורבי אליעזר האם יתן את כל הדם בקרן זו או ישאיר גם למתנה נוספת בקרן הדרום מערבית. במפרשים קיים דיון על דעת רבי יהושע, האם בקרן הצפון מזרחית יש להקפיד לתת את הדם על צד אחד בלבד של הקרן, כדי שתיחשב כמתנה אחת, או אדרבה, עדיף לתת על חודה של קרן, כדי שתיחשב כשתי מתנות (ראה הערה 3).

כעין שיטה זו, בשינוי מסוים, כותב רש"י גם בערובין (ק,א): "ינתנו במתן ארבע – דקסבר קום עשה מצוה עדיף, אע"ג דבהאי מצוה איכא צד עבירה, דעבר אבכור אבל תוסיף, אתי עשה דחטאת⁵ דכתיב 'ונתן על קרנות' ודחי לבל

4. בקרן אורה (כאן ובהקדמתו למסכת) נקט שלא כרש"י ותוס': לדעתו 'רואיין' יכול להועיל כשמדובר על איסורי מזבח, שהתורה אסרה להקריב דברים מסוימים ולדעת ר"א האיסור נאמר רק כשמעלה אותם לשם זריקה והקטרה, אבל איסור בל תוסיף הוא איסור כללי בתורה שלא להוסיף על המצוה, ומה יועיל כשעושה זאת לשם מים? הרי נאמר בגמ' בראש השנה שעוברים על בל תוסיף אפילו בלא כוונה! יתכן ליישב, שלדעת רש"י ותוס' נתינה לשם מים קלה יותר מתינה שלא לשם מצוה, כי לא רק שאינו עושה את המעשה לשם מצוה, אלא גם אינו מתכוון לזרוק את דם הבכור כלל ("לשם מים" אין פירושו כוונה חיובית לתת מים, אלא העיקר הוא לשלול כוונה לשם הקטרה, עיין מערכה קפ. לפיכך, ההבדל בין "שלא לשם מצוה" לבין מתן דם הבכור "לשם מים" דומה להבדל בין מלאכה שאינה צריכה לגופה לבין דבר שאינו מתכוון: במשאצ"ג האדם עושה את המלאכה ומתכוון לה, אך לא למטרת גוף המלאכה, ואילו בדבר שאינו מתכוון, אפילו בפסיק רישא, אינו מתכוון לתוצאה זו כלל).

5. ראה לעיל הערה 1.

ג. ריטב"א: כשהדם מעורב התוספת נעשית מאליה

הריטב"א (ראש השנה שם) מסביר את קולת ר"א בבל תוסיף בדם שנתערב: "כשהוא בעצמו – פירוש, שעומד בפני עצמו ואינו מעורב שהרי הוא מוסיף עליו ממש, אבל זה, אין עיקר הזאתו אלא לעשות ארבע מתנות במי שהוא ממתן ארבע, ואיך ממילא אתי על ידי תערובות". נראה שכוונתו כ"ר: איסור בל תוסיף נאמר בתוספת עיסוק במצוה עצמה. כשדם הבכור בפני עצמו – אסרה התורה לתת ממנו ארבע, אבל כשהוא מעורב, והאדם אינו עוסק בו אלא כבדרך אגב, כעין "מתעסק" – אין זו תוספת במצוה⁷. לעומת זאת, בבל תגרע אין קולא בתערובת, כי במתנה הראשונה כוונתו גם לשם העולה, כאמור, ונמצא שהוא עוסק במתן דם עולה ונותן ממנו פחות ממה שציוותה התורה.

באשר לדעת ר' יהושע, הריטב"א מעלה במפורש את השאלות הנ"ל: "ועוד אמר רבי יהושע. תימה, מאי ז'עוד? דהא אם איתא שאין בל תוסיף או בל תגרע אלא כשהוא בעצמו [כלומר, בהנחה שלר' יהושע דין אחד לשני האיסורים, שאינם אלא כשהוא בעצמו] – אין כאן עושה איסור בידיים כלל! וגם ראוי יותר לתת ארבע מתנות, שיעלה לשניהם, מלעשות מתנה אחת בלבד, שלא תעלה לאחת מהם".

הריטב"א משיב: "לכך יש לומר, שרבי יהושע הכי קאמר, דאילו איתא – בבל תגרע הוא דאיכא למימר שאינו אלא כשהוא בעצמו, שאילו בבל תוסיף לעולם איתא". סברת ר' יהושע הפוכה, שדווקא בבל תגרע מסתבר יותר להקל בתערובת. הדברים צריכים ביאור, ואולי פירושהם כך: בבכור יש דין לשפוך את כל דמו במתנה הראשונה⁸, ואילו בעולה יש לתת רק מקצת. בשעת המתנה הראשונה, הכהן צריך להתחשב בעיקר בחיוב המוטל עליו כעת לשפוך את כל דם הבכור, ואינו רשאי להתעלם מחיוב זה של עכשיו בבכור כדי להשאיר מדם העולה למתנה הבאה. כתוצאה מכך ישפך גם כל דם העולה, ולא יוכל לתת את שאר מתנותיה, אבל 'בל תגרע' זה התרחש מאליה, וכאילו הוא אנוס בכך. לעומת זאת, אם יתן את המתנה הראשונה באופן חלקי בלבד, כדי לשייר למתנה השנייה – אינו אנוס בדבר, וזהו בל תוסיף.

(יתירה מזו: הריטב"א כתב בהמשך: "דהוא הדין דפרכינן ומתריצין מדר' אליעזר", ומשמע שגם ממנו ניתן להוכיח שלא בעי כוונה! אלא שאולי כוונת הריטב"א רק שניתן להוכיח ממנו שיש בל תוסיף שלא בזמנו, עיין שם).

10. בניגוד לישן בסוכה בשמיני, שגם אם אינו מתכוון לשם מצוה – מתכוון לישון בסוכה, וכן כהן המוסיף ברכה, עיין בסוגיה שם. לשיטה זו צריך עיון כיצד הגמ' כאן (פא,א) מעמידה את המשנה בתערובת כוסות (ודווקא משום הדין על בל תוסיף), הרי סברת "ממילא אתי" שייכת רק בבלול (ועיין בטורי אבן בראש השנה שם, שכתב כסברת הריטב"א לגבי בלול וכסברת המאירי להלן לגבי כוסות). ולשיטת הרמב"ן אינה קושיה כל כך, כי יש לומר שהנותן מכוס שכולה דם בכור משום שהוא חושש שזהו דם עולה – אינו מתכוון לתת דם בכור.

11. עיין מערכה צב, שכך שיטת כמה ראשונים, אם כי, תוס' (פב, ד"ה בל תוסיף) חולקים בדבר.

נמצאתי עובר על לא תעשה ואינה בידי". מסדר הדברים נראה שהמשפט השני של ר' יהושע איננו הסבר לראשון, אלא טעם בפני עצמו⁷.

ב. רמב"ן: כשהדם מעורב אין כוונה למצוה

בגמ' בראש השנה (כח,ב) קיים דיון על גרי איסור בל תוסיף, האם הוא חל גם על מי שמוסיף על המצוה שלא מתוך כוונה לשם מצוה (כגון הישן בסוכה בשמיני עצרת שלא לשם מצוה). בהקשר זה מביאה הגמ' את משנתנו, ומוכיחה: "והא מתן דמים לר' יהושע, דלעבור [על בל תוסיף] ולא בעי כוונה", שהרי אינו מתכוון לתת ארבע מדם הבכור, ובכל זאת עובר עליו.

הרמב"ן שם (מלחמות ה' דף ז,א) סובר שזוהי נקודת המחלוקת בין התנאים: "לעבור... לא בעי כוונה לר' יהושע. ומיהו לר"א בעי כוונה, כדקאמר 'לא נאמר בל תוסיף אלא כשהוא בעצמו', לומר דאע"ג דהוא זורק, [כיון שאינו זורק]⁸ בכוונת דם בכור – אינו עובר על בל תוסיף, והלכך עובר על בל תגרע, דהא חזי דם לזריקה". החילוק בין "כשהוא בעצמו" לבין תערובת הדמים הוא, שכאשר דם הבכור עומד בפני עצמו – נתינתו נעשית לשם הבכור, ואילו כשהוא מעורב – הנתינה איננה אלא לשם דם העולה המעורב בו.

כיצד יסביר הרמב"ן את דברי ר' יהושע "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו"? הרי לר' יהושע העדר הכוונה אינו פוטר, ולכאורה לא מסתבר שרק ב"לא תגרע" יש תנאי של כוונה. ועוד: הרי כשנותן מתנה אחת הוא נותנה גם לשם העולה, ולא רק לשם הבכור, ונמצא שיש כאן כוונה! נראה שהדבר מוסבר במילות הסיום ברמב"ן: "דהא חזי דם לזריקה": הכל מודים שבל תגרע אינו אלא בדם הכשר לזריקה ואנו נמנעים מלזרוקו. לדעת ר"א, מכיוון שאין בדם זה בל תוסיף – הוא מותר לזריקה, ולכן יש בו בל תגרע; ולדעת ר' יהושע, מכיוון שיש בדם זה איסור בל תוסיף – אינו ראוי לזריקה, וממילא בטל איסור בל תגרע. זהו "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו", כי רק אז אין בו בל תוסיף (כעין זה פירש בשפת אמת כאן את משנתנו).

לדרך זו, משפט הסיום בדברי ר' יהושע "עשית מעשה בידך" איננו פירוש לדבריו הקודמים, כדברי רש"י, אלא טעם בפני עצמו.

7. כלשון זו ממש בטענות ר"א ור' יהושע מצינו גם בתוספתא בפסחים (פ"ג ה"ז) לגבי מחלוקת אחרת ביניהם, על אפיית עיסת טבל בטומאה ביום טוב של פסח, שר"א מעדיף לאפות את העיסה הטמאה ולעבור בידיים על איסור אפייה ביום טוב שלא לצורך אוכל נפש, כדי למנוע איסור חמץ, ואילו ר' יהושע מעדיף שיפריש את החלה הטמאה ולא יאפה אותה, ואם תחמיץ מאליה – לא עשה זאת בידי. הירושלמי בערובין (פ"י ה"ד) ופסחים (פ"ג ה"ג) מקשר במפורש בין המחלוקת הללו (עיין פני משה וקרובן העדה), וכעין זה בבבלי בערובין להלן.

8. נראה שכן צ"ל, ונשמט מחמת 'הדומות'.

9. אין לפרש שכוונתו כרמב"ן שר"א מיקל בתערובת מפני שבל תוסיף בעי כוונה (כפי שניתן להבין מהסיפא של המשפט), שהרי הריטב"א בהמשך, ראה להלן, כתב שגם ר' יהושע עשוי להודות "דברתרווייהו... אלא כשהוא בעצמו", ועל פי הרמב"ן הרי זה סותר לכאורה לדברי הגמ' שם, שלומדת מר' יהושע ש"לעבור לא בעי כוונה"

קולא זו שייכת גם בבל תוסיף, ואין כאן איסור דאורייתא כלל – עדיף לתת מתנה אחת, מפני מראית העין. יתכן שזוהי גם שיטת הרמב"ם¹².

ד. מאירי: כשהדם מעורב התוספת נועדה לצאת מידי הספק המאירי בראש השנה (שם) כותב: "שאם אתה נותנם במתן ארבע – עברת בודאי על בל תוסיף, מצד אותו שבמתן אחת, כמו שביארנו. שמא תאמר: אף אם לא נתת אלא במתן אחת עברת על בל תגרע, מצד אותם שבארבע מתנות? – בודאי כך הוא, אבל מכל מקום כשנתת, ועברת על בל תוסיף – עשית מעשה בידך, וכשלא נתת, ועברת על בל תגרע – לא עשית מעשה בידך. ויש פוסקים שינתנו במתן ארבע, שאין בל תוסיף בכל שנעשה מספק, וכמו שאמרו: 'לא נאמר בל תוסיף אלא כשהוא בעצמו' אבל לא בנתערב, הואיל ומספק מתן ארבע הוא עושה כן. ומכל מקום, רוב פוסקים כתבוהו כדעת ראשון... וכשחזרו ואמרו: 'כשעברת על בל תוסיף עשית מעשה' – אדחי ליה 'כשהוא בעצמו'."

לדעתו סברת "כשהוא בעצמו" פירושה, שלא נאמר האיסור כשמוסיף על המצוה כדי להוציא עצמו מידי ספק (גם אם מתכוון לשם מצוה ועושה את המעשה בידיים, שלא כריטב"א; ולעיל מיניה כתב בפירוש שהדין בין בתערובת כוסות ובין בבלול, וסברת "כשהוא בעצמו" נאמרה על שניהם¹³). ומדבריו מבואר שאין להבדיל בזה בין בל תוסיף לבל תגרע, ור' יהושע אומר זאת על שניהם (ולא כרמב"ן¹⁴); אלא שלבסוף חזר בו ר' יהושע וקבע שאין היתר לתוספת מספק¹⁵.

פסק ההלכה

הרמב"ם (הל' פסולי המוקדשין ב,יא) פוסק כר' יהושע: "נתערבו הניתנין מתנה אחת בניתנין שתיים שהן כארבע יתן הכל מתנה אחת". כך גם כותב הריטב"א (ראש השנה כח,ב) בפירוש הסוגיה שם: "והא דאמרין דילמא קסבר רבי יהושע – לאו דוקא, דהוא הדין דפרכינן ומתריצינן מדרבי אליעזר... ומשום דהלכה כרבי יהושע נקטינן ליה בידן". המאירי, כאמור, כותב שזוהי דעת רוב הפוסקים, אך יש שפוסקים

כשהוא בעצמו – והלכך טוב שלא יגרע המצוה". בביאור דעת ר' יהושע כתבו: "לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו – והלכך כיון דיוצא באחד למה נזקקנו ליתן ארבע? ועוד, טפי עדיף באחד מארבע כמו שמפרש". דבריהם סתומים: מה פירוש "למה נזקקנו"? הרי זהו חיוב! ולמה "טפי עדיף באחד מארבע" אם אין בל תגרע כלל? ותמה על כך בטורי אבן. על כל פנים מלשונם "טוב" "למה נזקקנו" ו"עדיף" מבואר ששני התנאים מסכימים שמדאורייתא אין כאן לא בל תגרע ולא בל תוסיף. ומשמע מדבריהם שר' יהושע במסקנתו "ועוד" אינו חוזר מזה (ולא כמאירי), ואולי כוונתם שזהו איסור מדרבנן, כדעת הריטב"א הנ"ל.

15. כיוצא בזה בתוס' הרא"ש שם: "ועוד אמר ר' יהושע – פי', אפילו אם יש שם בל תוסיף כשהוא מעורב – טוב לעבור בלא מעשה מעל ידי מעשה", אלא שהרא"ש נוקט בלשון מסופקת, ולא שחזר בו. וזאת בניגוד לריטב"א, שהספק "ועוד" הוא שאולי הסברה להקל שייכת גם בבל תגרע, ולפי המסקנה ה"בל תוסיף" הוא מדרבנן.

"בל תוסיף" בנטילת שני לולבים. במצוות שבהם התורה הגדירה כמות מסוימת – אסור להוסיף עליה. נחלקו הראשונים האם בנטילת שני לולבים יש איסור בל תוסיף: לדעת הרמב"ם (הל' לולב ז,ז) הדבר אסור, כמו בתוספת על מתנות הדם, ואילו הראב"ד שם והתוספות בראש השנה (כח,ב ד"ה ומנא תימרא) מתירים. לדעת תוספות, בתוספת מתנות דם יש בל תוסיף משום שהם ניתנות במקום אחר מהמתנה הראשונה, אבל מתנה נוספת באותו מקום עצמו, וכך גם נטילת שני לולבים כאחת, איננה "בל תוסיף".

את משפט הסיום, "ועוד אמר ר' יהושע", מסביר הריטב"א: "ולכשתמצא לומר דבתרוייהו ליכא למימר הכי אלא כשהוא בעצמו, וכי אין בזה אלא מפני מראית העין שנראה כמוסיף או גורע, מוטב לגרוע בשב ואל תעשה מלהוסיף שנראה כעובר בקום ועשה, כן נראה לי". פירוש: ר' יהושע מסופק בדבר, ודעתו נוטה שמסברה דווקא בבל תגרע יש מקום להקל בתערובת, אבל הוסיף שאפילו אם

12. מדברי הרמב"ם בכמה מקומות נראה שאיסור 'בל תוסיף' נאמר רק על הוראת הלכה קבועה, שאין לבית דין להוסיף על תרי"ג המצוות או לגרוע מהן, וכן גם לא מפירושן המקובל (ספר המצוות ל"ת שיג-שיד; הל' ממרים ב,ט; הקדמה למשנה, על נביא שקר המתנבא בשם ה'), אבל העושה מעשה אקראי שיש בו שינוי מצורת המצוה – אינו עובר בלאו זה. אמנם בהל' תפילה ונשיאת כפים (יד,ב) פסק: "אין הכהנים רשאים בכל מקום להוסיף ברכה על שלשת הפסוקין... שנאמר 'לא תוסיפו על הדבר'", אבל אפשר שאין כוונתו לתוספת אקראית, אלא למנהג קבוע במקום מסוים, שהוא כהוראת הלכה. לשיטה זו, נראה שכוונת המשנה כאן שהרי זה כעין מוסיף או גורע, ולא ללא ממש.

13. וראה לעיל הערה 10.

14. כמו כן משתמע בתוספת בראש השנה שם, שכתבו: "לא נאמר בל תוסיף אלא